

Joanna Olenderek*

W POSZUKIWANIU DZIEŁ ARCHITEKTONICZNYCH WŚRÓD DÓBR KULTURY WSPÓŁCZESNEJ ŁODZI

IN THE SEARCH OF ARCHITECTURAL ACHIEVEMENTS AMONG THE CONTEMPORARY CULTURE HERITAGE OF ŁÓDŹ

Na przełomie lat 2007/2008 na potrzeby sporządzanego w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Łodzi* wykonałam opracowanie studialno-konceptyjne dotyczące *Polityki ochrony dóbr kultury współczesnej w Łodzi*. Podstawowym elementem wyjściowym opracowania było repertorium obiektów – potencjalnych dóbr kultury współczesnej z obszaru miasta Łodzi. Które z tych obiektów zasługują na miano dzieł architektonicznych?

Słowa kluczowe: dobro kultury współczesnej, dzieło architektoniczne, symbol miejsca, miasto Łódź

Between 2007/2008, The City Urban Planning Authority, which was tasked with *Community Development Plan*, commissioned me with creating a concept design concerning *The Policy of Protecting of Contemporary Culture Heritage in Łódź*. The main part of the concept design was a list of potential valuable contemporary culture heritage in Łódź. Which of these edifices can be called architectural achievements?

Keywords: the contemporary culture heritage, architectural achievement, the symbol of the place, the city of Łódź

Na przełomie lat 2007/2008 na potrzeby sporządzanego w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Łodzi* wykonałam opracowanie studialno-konceptyjne dotyczące *Polityki ochrony dóbr kultury współczesnej w Łodzi*. Podstawowym elementem wyjściowym opracowania było zbiorcze repertorium obiektów – potencjalnych dóbr kultury współczesnej z obszaru miasta Łodzi. Klasyfikacją objęto

obiekty zrealizowane w ramach obecnie obowiązujących granic m. Łodzi, w okresie 1945–1989.

Przypomnijmy, iż zgodnie z Ustawą z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym art. 2. punkt 10: *Ileż w ustawie jest mowa o dobrach kultury współczesnej – należy przez to rozumieć nie będące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urba-*

* Olenderek Joanna, dr hab. inż. arch., prof. nadzw. PŁ, Politechnika Łódzka, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Instytut Architektury i Urbanistyki.

nistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna.

W opracowaniu, adekwatnie do przedmiotu badań, wprowadzono określenie „obiekt”. Pod pojęciem „obiekt” należy rozumieć wszelkie różnorodne elementy struktury przestrzennej przystające do ww. kategorii dóbr kultury współczesnej.

Klasyfikacją objęto obiekty zrealizowane w ramach obecnie obowiązujących granic m. Łodzi, w okresie 1945–1989. Przyjętą cezurę uznano za odpowiednią dla przedmiotu badań z niżej wymienionych powodów. Lata 1945–1989 stanowią zamknięty okres tworenia dóbr kultury współczesnej w specyficznych uwarunkowaniach Polski Ludowej, uwarunkowaniach stanowiących zasadniczy czynnik stymulujący procesy przekształcania przestrzeni i kreowania obiektów. Rok 1989 otwiera nowy etap kształtowania elementów struktury przestrzennej w czasach transformacji miasta do uwarunkowań gospodarki rynkowej oraz przemian globalizacyjnych w zakresie procesów inwestycyjnych, technologicznych, ekonomicznych, społecznych, odrabiania zapóźnień cywilizacyjnych, stawiając tworzone dobra kultury w innym kontekście. Jednocześnie brak odpowiedniego dystansu czasowego, kulturowego, emocjonalnego w odniesieniu do obecnie realizowanych obiektów oraz wciąż otwarta wśród badaczy dyskusja dotycząca sprecyzowania w miarę jednorodnej i powszechnie akceptowanej nomenklatury i kryteriów przynależności dóbr do poszczególnych nurtów twórczych nie sprzyja obiektywizacji ocen dotyczących wartości artystycznej czy historycznej (znaczeniowej, uznaniowej). W historii architektury można znaleźć wiele przykładów obiektów pierwotnie uznanych, które nie przetrwały próby czasu, tracąc swą wartość znaczeniową i odwrotnie dzieł nieakceptowanych, które z czasem uzyskały rangę ikon architektury. Stąd uzasadnionym wydaje się być pogląd, iż klasyfikację dóbr kultury współczesnej powstałych po 1989 roku,

w nowej rzeczywistości Łodzi III Rzeczypospolitej, należy przeprowadzić w następnym etapie. Typowanie ich wydaje się być obecnie przedwczesne i narażone na duży subiektywizm oceny z braku odpowiednich, wystarczających odniesień czasowych. Aktualnie podlegają one ochronie w myśl przepisów obowiązującej ustawy o prawie autorskim. Dla potwierdzenia warto przytoczyć fragmenty referatu pt. „Rejestr zabytków oraz gminna ewidencja zabytków a zbiór potencjalnych dóbr kultury współczesnej – refleksje na temat relacji i zasad ochrony”, który wygłosiła Ewa Nekanda-Trepka w ramach seminarium „Dobra kultury współczesnej w Stolicy i zasady ich ochrony w polityce przestrzennej m. st. Warszawy oraz ich realizacja w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego” w siedzibie SARP w Warszawie w czerwcu 2005 roku. (...) *Możemy osobiście nie lubić jakiś stylów z przeszłości, ale raczej nie będziemy podważać ich wartości. Natomiast w stosunku do sztuki i architektury, która powstała za naszego życia mamy osobisty stosunek emocjonalny i czujemy się upoważnieni do autorytatywnej, nie zawsze obiektywnej oceny. Istnieje twierdzenie, że dzieła sztuki i architektury w pierwszym okresie mają bardzo duży stopień akceptacji, który po kilku latach dramatycznie spada. Wzrost akceptacji następuje znowu po 30 latach. Po takim okresie (czasu mniej więcej jednego pokolenia) jesteśmy już w stanie bez większych emocji, obiektywnie, ocenić architekturę i urbanistykę powojennego modernizmu będącą kontynuacją nurtów przedwojennych czy socrealizmu (choć takie budynki jak PKiN i KC wciąż budzą emocje, ale głównie ze względu na ich konotacje polityczne). Okres ten jest zamknięty, większość projektantów z tamtego okresu już nie żyje i praktycznie jedyną skuteczną ochroną budowli z tamtych czasów jest uznanie ich za zabytki. Jest to uzasadnione zarówno ze względów formalnych jak i merytorycznych oraz, jak wynika z moich wcześniejszych wywodów, jest zgodne z tendencjami europejskimi. Okres ten koń-*

1. Przykładowe potencjalne „ikony architektury” z zasobu dóbr kultury współczesnej m. Łodzi. Kościół oo. Salezjanów, Wieżowiec Centrali Tekstylniej, I Szkoła Tysiąclecia, Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych. (fot. autorka, Łódź 2007) / Examples of the potential „architectural icons” from the store of contemporary culture heritage of Łódź. The Salesian Church, The Textile Centre Tower, The First School of the Millennium, The State Higher Art School. (photo. by the author, Łódź 2007)

czy się w Polsce ok. 1965 r. Następny okres, który w moim przekonaniu kończy się w 1989, a więc okres pomiędzy 15–40 laty od dnia dzisiejszego, już nie jest jednoznaczny do oceny. Wielu autorów wciąż żyje, mamy własną ocenę w kategoriach piękna, brzydoty lub obojętności i trudno nam się od tego uwolnić. Pojawia się konflikt ochrony wartości uznanych za uniwersalne przez daną społeczność a ochrona praw autorskich. W tym przedziale czasowym, w moim przekonaniu, mieści się większość współczesnych dóbr kultury.

W kontekście powyższej wypowiedzi oraz spójnych z nią poglądów autorki niniejszego opracowania we wstępnej fazie klasyfikacji potencjalnych łódzkich dóbr kultury współczesnej przeanalizowano około 250 różnorodnych elementów struktury przestrzennej miasta zrealizowanych w latach 1945–1989. W efekcie końcowym w repertorium, stanowiącym podstawę opracowania dotyczącego wytypowania dóbr kultury współczesnej, umieszczono 92 nie będące zabytkami obiekty reprezentatywne dla dziedzictwa kulturowego i tożsamości miasta, zrealizowane w badanym okresie.

Dla szerszego odniesienia klasyfikowanych dóbr do kontekstu dorobku kulturowego Łodzi i badanego okresu tworzenia przeprowadzono wartościowanie obiektów pod kątem ich roli w tworzeniu struktury przestrzennej miasta i rangi w kształtowaniu krajobrazu miejskiego. Przyjęto następujące kryteria oceny dotyczące roli obiektu w tworzeniu struktury przestrzennej miasta i rangi w kształtowaniu krajobrazu miejskiego:

- I. Obiekt harmonijnie dopełniający tkankę miejską.
- II. Obiekt stanowiący jednorodny zespół zabudowy.
- III. Obiekt wzbogacający układ (kwartał miejski, pierzeję ulicy, skrzyżowanie, rejon zabudowy mieszkaniowej, zespół zabudowy przemysłowej, plac, park etc.).
- IV. Obiekt wyróżniający się zestawieniem form architektonicznych lub/i rzeźbiarskich.

V. Obiekt zawierający nowatorskie rozwiązania funkcjonalno-technologiczne lub/i konstrukcyjno-materiałowe.

VI. Obiekt o wyjątkowych walorach architektonicznych lub/i lokalizacyjnych.

VII. Obiekt stanowiący albo zawierający dominantę układu przestrzennego w skali architektonicznej lub/i urbanistycznej.

VIII. Obiekt stanowiący albo zawierający dominantę pejzażową.

IX. Obiekt uznany za symbol rejonu lub/i miasta,

X. Obiekt uznany przez współczesnych (nagrody, wyróżnienia, opinia społeczna).

Opierając się na dostępnych materiałach źródłowych w repertorium zamieszczono informacje dotyczące wartości historycznej (uznaniowej, znaczeniowej) oraz ogólne uwagi odnoszące się do stanu zachowania obiektu w 2007 roku w formie nie przekształconej (stopnia degradacji w efekcie technicznego zużycia lub niedbalstwa czy też spontanicznych działań użytkowników).

Następnie podjęto próbę syntetycznej oceny stanu zachowania obiektów ujętych w repertorium, aby na tej podstawie sprecyzować założenia w zakresie potrzeb i form ochrony dóbr kultury współczesnej w polityce przestrzennej gminy. W fazie końcowej I etapu badań sformułowano ostateczne kryteria wyboru obiektów do uznania za *dobra kultury współczesnej* ze szczególnym uwzględnieniem priorytetów w postaci oceny roli i rangi, stanu zachowania w formie nie lub nieznacznie przekształconej oraz walorów uznaniowo – artystyczno – historycznych świadczących o unikatowości obiektu. Dla przypomnienia – niżej przytoczone, zawarte w zakończeniu I części opracowania (I etap badań) autorskie kryteria wyboru obiektów do uznania za *dobra kultury współczesnej* stanowią wypadkową elementów zawartych w Repertorium dotyczącym wstępnej klasyfikacji potencjalnych łódzkich dóbr kultury współczesnej, własnych przemyśleń na temat dziedzictwa kulturo-

wego i tożsamości Łodzi, zasad oceny istniejących w dokumentach instruktarzowych obowiązujących przy ewidencjonowaniu zabytków w Polsce (Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Urbanistyki tzw. Biała Karta), jak również rejestrowaniu dzieł architektury i urbanistyki XX w. na arenie międzynarodowej (Minimum Documentation Fiche 2003, International Committee for Documentation and Conservation of buildings, sites and neighbourhoods of the Modern Movement – Do_Co_Mo_Mo) oraz poglądów i dokonań innych badaczy w zakresie przedmiotowej problematyki. Kryteria te zostały w sposób bezpośredni wywiedzione z definicji ustawowej dot. *dobra kultury współczesnej* i stanowiły podstawę ostatecznej selekcji obiektów. Reasumując, w kontekście wyżej przytoczonych poglądów i postulatów dotyczących reguł oceny oraz wymogów ustawowych zastosowano następujące kryteria wyboru obiektów do uznania za *dobra kultury współczesnej*:

- I. Brak statusu zabytku.
- II. Przynależność typologiczna do kategorii ustawowej:
 1. pomnik;
 2. miejsce pamięci;
 3. budynek;
 4. jego wnętrza i detale;
 5. zespół budynków;
 6. założenie urbanistyczne;
 7. założenie krajobrazowe.
- III. Uznany dorobek współcześnie żyjących pokoleń:
 1. cezura powstania 1945-1989;
 2. nagrody, wyróżnienia, wybitny twórca, ważne wydarzenie;
 3. identyfikacja / akceptacja społeczna.
- IV. Wysoka wartość artystyczna lub historyczna:
 1. unikatowość;
 2. reprezentatywność w odniesieniu do nurtu twórczego;
 3. kreatywność formy architektonicznej, układu urbanistycznego, wystroju wnętrza;

4. innowacyjność struktury konstrukcyjno-budowlanej, wyposażenia;
5. autentyzm – zadowalający stan zachowania w formie nie lub nieznacznie przekształconej;
6. ważna rola w tworzeniu struktury przestrzennej miasta;
7. wysoka ranga w kształtowaniu krajobrazu miejskiego – obiekt uznany za symbol;
8. wyjątkowe znaczenie dla dziedzictwa kulturowego i tożsamości miasta.

W wyniku przeprowadzonej wg kryteriów kolejnej selekcji sporządzono imienną propozycję 39 wybranych obiektów i obszarów wskazanych do uznania za *dobro kultury współczesnej* w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Łodzi wraz z uzasadnieniem dokonanego wyboru i wyznaczeniem granic zespołów urbanistyczno – architektonicznych proponowanych do uznania za *dobro kultury współczesnej* oraz koncepcją wprowadzenia ich form ochrony. O wyborze zdecydowały trzy zasadnicze przesłanki. Przede wszystkim maksymalne spełnienie autorsko zaproponowanych wywiedzionych z wymagań ustawowych oraz poglądów, postulatów i dokonań innych badaczy przedmiotowej problematyki, kryteriów wyboru obiektów do uznania za *dobro kultury współczesnej*. Następnie ich rola w strukturze przestrzennej miasta i ranga w kształtowaniu krajobrazu miejskiego zarówno w odniesieniu do historii wielkomiejskiej Łodzi, jak i w obliczu współczesnych przemian. Wreszcie obecny, możliwie autentyczny, stan zachowania oraz wysoka wartość i reprezentatywność obiektu w aspekcie przynależności do poszczególnych kategorii typologicznych ustanowionych przez ustawodawcę. Niezwykle pomocną w procesie formułowania ocen i wniosków była dyskusja środowiskowa zorganizowana przez Miejską Pracownię Urbanistyczną w Łodzi, która miała miejsce w dniu 04.02.2008 roku. To merytorycznie wartościowe i niezwykle konstruktywne spotkanie potwierdziło słuszność intencji i popraw-

ność rozumowania autorki w zakresie wartościowania obiektów i problematyki ochrony *dóbr kultury współczesnej*. Dowiodło również prawidłowości podanej pod dyskusję tezy o potrzebie powołania Komisji Konsultacyjnej ds. Ochrony Dóbr Kultury Współczesnej. Wśród 39 wybranych obiektów znalazło się:

- 5 pomników;
- 3 miejsca pamięci;
- 17 budynków (ich wnętrza i detale);
- 7 zespołów budynków;

- 5 założeń urbanistycznych;
- 2 założenia krajobrazowe.

Które z tych obiektów mogą pretendować do miana dzieła architektonicznego, dzieła unikatowego w ramach przestrzeni współczesnego miasta?

Niewątpliwie, w pierwszej kolejności te przynależne do zbioru „rzeczy architektonicznych”, rozpatrywanych w kategoriach typologicznych mieszczących się w ramach ustawowych pojęć „budyneków” lub „zespołów budynków”.

I. KATEGORIA WG USTAWODAWCY – BUDYNKI, ICH WNĘTRZA I DETALE

Lp.	Nazwa	Adres/Obszar	Datowanie
1	Biblioteka Miejska im. Marsz. Józefa Piłsudskiego	ul. Gdańska 100/102	1938–1939/1949
2	Kościół rzymskokatolicki pw. Najświętszego Serca Jezusowego i Świętej Małgorzaty Alacoque	ul. Zgierska 123	1938–1939/1949–1956
3	Kościół rzymskokatolicki pw. Św. Antoniego z Padwy	ul. Antoniego 4	(1927) – 1947–1951
4	Gmach Wydziału Włókienniczego I Biblioteki Głównej Politechniki Łódzkiej	ul. S. Żeromskiego 116	1948–1949/1955
5	Kościół oo. Salezjanów p.w. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus	ul. S. Kopcińskiego 1/3	1948–1963
6	Wieżowiec Centrali Tekstylnej – siedziba Łódzkiego Ośrodka Telewizyjnego	ul. H. Sienkiewicza 3/5 / ul. Prez. G. Narutowicza	1951
7	Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego	ul. J. Matejki 34/38 / ul. Prez. G. Narutowicza 106/108	1955–1959
8	Dom Partii	al. T. Kościuszki 107/113	1956
9	I Szkoła Tysiąclecia	ul. Pojezierska 45	1956–1960
10	Hala Sportowa – Pałac Sportowy	ul. Ks. I. Skorupki 17/19 / al. Politechniki / ul. Stefanowskiego	1957–1958
11	Szkoła Tysiąclecia koło Stadionu Widzewa	ul. Marsz. J. Piłsudskiego 159	1963

12	Łódzka Drukarnia Dziełowa	ul. Rewolucji 1905 r. 45 / ul. POW 18/20	1964–1965/1973
13.	Szkoła Podstawowa nr 111	ul. S. Jaracza 44/46 / ul. POW	II połowa lat 60. XX w.
14	Gmach Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki Łódzkiej	al. Politechniki 6	1969–1972
15	Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych	ul. Wojska Polskiego 121	1971–1975
16	Dom Spokojnej Starości	ul. Krzemieniecka 7	1973–1975
17	Gmach Instytutu Fizyki Uniwersytetu Łódzkiego	ul. Pomorska 149/153	1973–1984

II. KATEGORIA WG USTAWODAWCY – ZESPOŁY BUDYNKÓW

Lp.	Nazwa	Adres/Obszar	Datowanie
1	Zakłady „CEWKA” w Rudzie Pabianickiej	ul. Pabianicka 121/127	1955
2	Zespół Elektrociepłowni EC II	ul. Wróblewskiego 26/30 / al. Politechniki	1955–1958
3	Rondo Solidarności – Zespół domów mieszkalnych z usługami	ul. Pomorska 98, 115 / ul. Uniwersytecka 46/48, 50	1958–1962
4	Pawilony handlowo-usługowe w osiedlu „KURAK” - pawilon „KAPELUSZ ANATOLA” - pawilon „ŁAMANIEC”	ul. Paderewskiego 6 ul. Zaolziańska 10	1960–1966
5	Zakłady sprzętu elektronicznego „FONIKA”	ul. Wróblewskiego 16/18	I połowa lat 70. XX w.
6	SDH Spółdzielczy dom handlowy „CENTRAL” + „Biurowiec A” i „Biurowiec B”	ul. Piotrkowska 165/169 / ul. Piotrkowska 173	1972–1974
7	Szpital – Pomnik CENTRUM ZDROWIA MATKI POLKI	ul. Rzgowska 281/289 / al. Matek Polskich	1982–1987/88

Wśród nich na szczególną uwagę zasługują m.in. takie obiekty, jak:

– Kościół oo. Salezjanów pw. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus, 1948–1963, twórcy: J. Korski vel Kaban i W. Korski, nurt: klasycyzm akademicki;

– Wieżowiec Centrali Tekstylnej – siedziba Łódzkiego Ośrodka Telewizyjnego, 1951, ob. Urząd Marszałkowski, twórcy: J. Krug i F. Tadanier, nurt: socrealizm;
– I Szkoła Tysiąclecia, 1956–60, ob. Gimnazjum i Liceum, twórca: T. Herburt, nurt: funkcjonalizm;

– Pawilon handlowy „Kapelusz Anatola”, 1960–1966, twórcy: Cz. Kazimierski, Sz. Walter, J. Piestrzyński, nurt: funkcjonalizm;

– Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych, 1971–75, ob. Akademia Sztuk Pięknych im. W. Strzebińskiego, twórcy: B. Kardaszewski, W. Nowakowski, nurt: funkcjonalizm.

Obiekty te zawierają bowiem, zdaniem autorki, najwięcej cech reprezentatywnych dla określonego nurtu twórczego, cech świadczących o wartości artystycznej. Być może zachowają przypisywaną im obecnie rangę symbolu – znaku miejsca w krajobrazie urbanistycznym i strukturze przestrzennej miasta Łodzi, a w przyszłości zasłużą na miano „ikon architektury”.

BIBLIOGRAFIA

E. Nekanda-Trepka, *Rejestr zabytków oraz gminna ewidencja zabytków a zbiór potencjalnych dóbr kultury współczesnej – refleksje na temat relacji i zasad ochrony*, referat, Seminarium OW SARP, Warszawa 2005, http://warszawa.sarp.org.pl/php/galeria/dobra/r_trepka.htm;

J. Olenderek, *Polityka ochrony dóbr kultury współczesnej w Łodzi*, opracowanie studialno-koncepcyjne, maszynopis, Łódź 2008;

Rejestr zabytków czy lista dóbr kultury architektury współczesnej; status dóbr kultury współczesnej, jak chronić i odnawiać obiekty architektoniczne i urbanistyczne, materiały konferencyjne, red. M. Włodarczyk, Prezydium ZG SARP,

Wydawnictwo specjalne Komunikatu SARP, Warszawa, listopad 2006;

M. Soltys, *Kryteria oceny – wyboru dóbr kultury współczesnej opracowane przez OW SARP*, referat, Seminarium OW SARP, Warszawa 2005.

http://warszawa.sarp.org.pl/php/galeria/dobra/r_soltys.htm;
Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, – Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717;

M. Witwicki, *Refleksje na temat wartości współczesnej architektury w nawiązaniu do socjologii miasta*, referat, Seminarium OW SARP, Warszawa 2005.

http://warszawa.sarp.org.pl/php/galeria/dobra/r_witwicki.htm.